

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ім. В.М.КОРЕЦЬКОГО**

МАКСИМОВ ВЛАДИСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 341.24

**ПРАВОВА ОХОРОНА КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ
У КОНВЕНЦІЯХ ЮНЕСКО**

Спеціальність 12.00.11. — міжнародне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ - 1997

00738245 (Т)

AB 38.840

Робота виконана у відділі міжнародного права Інституту держави і права ім. В.М.Корецького Національної академії наук України.

Науковий керівник доктор юридичних наук, старший науковий співробітник
АКУЛЕНКО Віктор Іванович
провідний науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М.Корецького Національної академії наук України,

Офіційні опоненти доктор історичних наук, професор
ТРОНЬКО Петро Тимофійович
академік Національної академії наук України, Голова Комісії з питань відтворення видатних пам'яток історії та культури при Президентові України

кандидат юридичних наук
МЕРЕЖКО Олександр Олександрович
в.о доцента Дипломатичної академії при Міністерстві закордонних справ України

Провідна установа Інститут міжнародних відносин Національного університету ім. Тараса Шевченка

Захист відбудеться "12" грудня 1997 р. о 15 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.50.24.03. по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук в Інституті держави і права ім. В.М.Корецького Національної академії наук України за адресою: 252 001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці інституту.

Автореферат розіслано 12 листопада 1997 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

УСЕНКО І.Б.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Охорона культурних цінностей у другій половині ХХ ст. стала предметом великої уваги з боку міжнародного співтовариства насамперед завдяки правотворчій діяльності ООН і ЮНЕСКО. Загального визнання набуло розуміння тієї істини, що збіднення об'єктів культурної спадщини у будь-якій країні є непоправною втратою для всього людства.

Міжнародно-правова охорона культурних цінностей будується на основі загальновизнаних міжнародних принципів і норм як на універсальному (акти ООН та ЮНЕСКО), так і на регіональному рівнях (конвенції Ради Європи, багатосторонні угоди країн СНД тощо). Через систему міжнародних норм і принципів та національних законодавств держав здійснюється реалізація культурних прав людини, закріплених у Хартії прав людини і спрямованих на якнайповніше збереження для нинішнього та майбутнього поколінь культурної спадщини людства, забезпечення можливості користуватись нею.

Особливе місце у міжнародній системі охорони культурних цінностей належить ЮНЕСКО, яка є спеціалізованою установою ООН й покликана допомагати "... збереженню, прогресу й поширенню знань, піклуючись про збереження й охорону спільної спадщини людства — книжок, творів мистецтва й інших пам'яток історичного та наукового значення, а також рекомендуючи заінтересованим народам укладати відповідні міжнародні конвенції" (п.2 Ст.1 Статуту ЮНЕСКО). Під егідою ЮНЕСКО у сфері охорони культурних цінностей укладено чотири універсальні акти (Конвенція та Протокол "Про охорону культурних цінностей у випадку збройного конфлікту" 14.05.1954, Конвенції "Про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передаванню права власності на культурні цінності" 14.11.1970, "Про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини" 16.11.1972 — надалі — "Конвенції ЮНЕСКО").

Сьогодні міжнародне право охорони культурних цінностей характеризується власною системою взаємопов'язаних принципів і норм, що дозволяє розглядати його як самостійну галузь міжнародного права, яка перебуває у стадії формування й інтенсивно розвивається. Інтереси держав щодо переміщених культурних цінностей і щодо меж державного суверенітету стосовно культурної спадщини далеко не співпадають, тому сфера, що розглядається

ся, є складною та суперечливою. Подолання неузгодженостей сприяють саме конвенційні норми ЮНЕСКО, що певною мірою узгоджують інтереси держав.

Для України, яка зазнала значних культурних втрат, зокрема, внаслідок колоніальної політики Російської імперії, антирелігійних кампаній Радянської влади, грабевів та руйнувань нацистів під час другої світової війни, міжнародне співробітництво в сфері охорони культурних цінностей має особливе значення. Україна, будучи учасницею всіх Конвенцій ЮНЕСКО, поступово окреслює свою міжнародно-правову позицію стосовно участі у всесвітньому культурному співробітництві, зокрема у сфері повернення незаконно переміщених культурних цінностей. Актуальність обраної теми посилюється необхідністю приведення національного законодавства України у відповідність з вимогами Конвенцій ЮНЕСКО, а також відсутністю у вітчизняній доктрині спеціальних наукових праць на цю тему.

Стан дослідження проблеми. Проблема охорони культурних цінностей (головним чином під час воєн) привертала увагу вчених задовго до прийняття Конвенцій ЮНЕСКО. Їй приділено увагу у працях Гуго Гроція, Альберіко Джентілі, Емера де Ваттеля та інших класиків міжнародного права, вітчизняних дослідників — Ф.Ф.Мартенса, М.К.Реріха, Є.О.Коровіна, зарубіжних науковців Г.Шклявера, Ж.де ля Праделя, Я.Гарнера, Ш.де Вішера. Їх наукова спадщина посьогодні зберігає актуальне значення.

Дослідженням проблем міжнародної охорони культурних цінностей, в тому числі ролі ЮНЕСКО, тією чи іншою мірою займалось чимало представників юридичної науки. В українській науці, насамперед, слід відзначити праці В.І.Акуленка, В.С.Анджиевського, Б.М.Бабія, А.С.Мацка, В.Я.Настюка, А.П.Ткача, російській — А.Ш.Аругюняна, Н.Д.Бобоедової, М.М.Богуславського, Л.Н.Галенської, А.О.Козлова, К.П.Рубаніка, Л.О.Стещенко, Є.Т.Усенка, М.А.Ушакова, в європейській та американській можемо назвати таких авторів, як Є.Александров, Ш.Вільямс, Л. Дю Бофф, Е.Латманн, В.Ковальські, М.Мазаферро, Дж.Х.Мерріман, П.О'Кіфі, Н.Лензнер, Л.Протт, С.Нахлік, А.Халл, В.Шерішевські, В.Фідлер, А.Фітцпатрік. Але досі недостатньо розроблена проблематика правотворчості ЮНЕСКО у сфері охорони культурних цінностей, а також реалізації конвенційних норм ЮНЕСКО у внутрішньому праві держав.

У роботах вказаних дослідників-правознавців існують різні

методологічні підходи щодо оцінки конвенційних норм ЮНЕСКО як джерел міжнародного права охорони культурних цінностей, визначення їх місця та ролі в системі міжнародно-правового регулювання взагалі. Предметом аналізу є або окремі Конвенції ЮНЕСКО, або окремі групи їх норм, що розглядаються, як правило, не комплексно, а для вирішення певної проблеми.

Крім правознавців, пам'яткоохоронну тематику в Україні активно розробляли і розробляють археологи, історики, мистецтвознавці, архітектори — зокрема, О.М.Апанович, Ю.М.Алексеев, Ю.С.Асеев, В.Є.Борейко, Г.В.Боряк, М.Ю.Брайчевський, В.О.Вечерський, В.А.Войналович, В.О.Горбик, Ю.З.Данилюк, С.З.Заремба, І.О.Ігнаткін, Я.Д.Ісаєвич, С.І.Кот, Н.М.Кравченко, В.О.Ленченко, Г.Н.Логвин, О.Я.Мацок, О.О.Нестуля, Ю.А.Омельченко, Л.В.Прибега, Л.А.Проценко, О.Б.Супруненко, Д.Я.Телегін, М.І.Ткаченко, В.І.Тимофійко, П.П.Толочко, П.Т.Тронько, О.К.Федорук та ін. Слід назвати також дослідників із діаспори — Т.Геврика, П. Грімстед Кеннеді, Б.Певного.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами. Тематика дисертації є складовою планової теми Інституту держави і права ім. В.М.Корецького НАН України “Формування міжнародно-правової позиції України щодо світових та європейських стандартів у сфері охорони культурних цінностей”, що розроблялася в контексті проблеми “Україна в системі сучасного міжнародного правопорядку: теорія і практика”.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є встановлення особливостей змісту та предмету регулювання Конвенцій ЮНЕСКО, а також визначення їхньої ефективності й місця в системі правового забезпечення міжнародного культурного співробітництва. Особлива увага звертається на проблему розкриття значення цих Конвенцій для розвитку українського законодавства про охорону пам'яток історії та культури, для формування відповідної міжнародно-правової позиції України.

З огляду на це основна увага у дисертації приділена виконанню таких задач:

— висвітленню становлення міжнародного права охорони культурних цінностей, з'ясуванню передумов, що визначають суть і зміст, а також правову природу Конвенцій ЮНЕСКО;

— визначенню ефективності договірно-правової практики України в сфері охорони і повернення культурних цінностей, виходячи із принципів і норм Конвенцій ЮНЕСКО;

— окресленню проблем імплементації норм Конвенцій ЮНЕСКО в законодавстві України про охорону культурних цінностей й визначенню перспектив і пріоритетів у цій сфері;

— визначенню можливостей використання принципів і норм Конвенцій ЮНЕСКО для розв'язання проблем, пов'язаних із поверненням в Україну вивезених з її території культурних цінностей.

Методичні та науково-теоретичні засади дослідження. Мета та задачі дисертації зумовили використання в ній формально-юридичного, історичного, порівняльно-правового, а також інших методів дослідження. В дисертації широко використовувались положення як загальнотеоретичних, так і спеціальних наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених, присвячених, зокрема, проблемам права міжнародних організацій, праву міжнародних договорів, питанням взаємодії міжнародного і внутрішнього права, проблемам екологічного права тощо.

Принципово важливими є положення та ідеї, відображені в дослідженнях українських правознавців, зокрема, В.І.Акуленка, В.І.Андрейцева, В.А.Василенка, О.Ф.Висоцького, А.С.Гавердовського, В.Н.Денисова, В.І.Євінтова, В.М.Корецького, І.І.Лукашука, Н.Р.Малишевої, В.Л.Мунтяна, Ю.І.Нипорка, І.Б.Усенка, Ю.С.Шемпученка та інших.

Крім того, для обґрунтування певних аспектів роботи мали значення дослідження зарубіжних правознавців, зокрема, Є.Александрова, Б.М.Ашавського, М.М.Богуславського, Я.Броунлі, Л.Н.Галенської, О.Г.Зайцевої, К.Кольяра, М.Б.Крилова, Д.Б.Левіна, М.Ляхса, Б.І.Мелехіна, Дж.Х.Меррімана, С.Нахліка, Л.Оппенгейма, А.М.Талаласва, Г.І.Тункіна, А.Фердросса, В.Фрідмана, С.В.Черніченка, Дж. Шварценберґера, О.А.Шибасової та інших.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що в її основних положеннях визначається значення Конвенцій ЮНЕСКО для формування всесвітньої системи охорони культурних цінностей, розкриваються проблеми їх застосування, а також ставляться питання, пов'язані із реалізацією норм вказаних Конвенцій у внутрішньому правопорядку України.

Зазначимо такі аспекти застосування доробку дисертації:

— науково-дослідний — у сфері вивчення міжнародного права охорони культурних цінностей з погляду конвенційних норм, вироблених під егідою ЮНЕСКО;

— освітній — у процесі викладання вузівських курсів міжнародного права, міжнародного гуманітарного права, прав людини, а також самостійних спеціальних курсів охорони культурних цінностей;

— правотворчий — насамперед, при вдосконаленні вітчизняного пам'яткоохоронного законодавства й при підготовці текстів міжнародних договорів України про співробітництво у сфері охорони і повернення культурних цінностей;

— правозастосовчий — у практиці державних органів охорони пам'яток, в діяльності митних органів, служби безпеки та органів внутрішніх справ у боротьбі із незаконним транскордонним переміщенням культурних цінностей.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у комплексному аналізі норм і принципів Конвенцій ЮНЕСКО про охорону культурних цінностей, визначенні їх логічної спорідненості із попереднім розвитком міжнародного права у цій сфері.

В дисертації вперше в українській науці міжнародного права досліджено значення Конвенцій ЮНЕСКО для нормативного забезпечення належної охорони культурних цінностей на всесвітньому рівні. Визначено роль Конвенцій у вирішенні проблем збереження і повернення культурних цінностей України, у забезпеченні прав людини щодо культурних цінностей тощо.

В дисертації узагальнено практичні напрацювання вітчизняних правознавців, а також наведено власні пропозиції щодо вдосконалення українського законодавства для приведення його у відповідність із принципами та нормами, визначеними у Конвенціях ЮНЕСКО.

На захист виносяться такі наукові результати дослідження:

1. Взаємопов'язані принципи міжнародно-правової охорони культурних цінностей зародились і розвивались разом із міжнародним правом як регулятивною системою й набули нині універсального поширення і загального визнання.

2. Значення Конвенцій ЮНЕСКО виходить за формально-юридичні рамки, вони встановлюють у міжнародному культурному співробітництві універсальні моральні й гуманістичні засади.

3. Конвенції ЮНЕСКО стали основою нової галузі, яка віднедавна складає невід'ємну частину загального міжнародного права — міжнародного права охорони культурних цінностей.

4. Принципи Конвенцій ЮНЕСКО розвиваються й удосконалюються діяльністю ООН та її спеціалізованих установ, а також

практикою держав. На порядку денному стоять як проблеми перегляду норм Конвенцій ЮНЕСКО, так і проблеми прийняття нових конвенцій.

5. Для України імплементація норм Конвенцій ЮНЕСКО є важливою для забезпечення збереження національної культурної спадщини. На захист виносяться пропозиції щодо визначення національних пріоритетів міжнародного культурного співробітництва України й щодо створення належної законодавчої бази охорони пам'яток історії та культури.

Апробація та публікації результатів дисертації. Дисертація обговорювалася на засіданні відділу міжнародного права Інституту держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. Її основні положення викладались, зокрема, на науково-практичних конференціях "Право власності в Україні в умовах ринкових відносин" (1995 р., Одеса), "Майбутнє правової системи України" (1996 р., Київ), "Ідеологія державотворення в Україні: історія і сучасність" (1996 р., Київ), семінарі "Імплементація норм міжнародного гуманітарного права" (1996 р., Київ), Національному науково-практичному симпозиумі "Правові аспекти реституції культурних цінностей: теорія і практика" (1996 р., Київ). Здійснені в процесі роботи над дисертацією методичні напрацювання використано дисертантом при укладанні збірника "Правова охорона культурних цінностей. Міжнародні документи та законодавство України" (46 авт. арк., у співавторстві із В.І.Акуленком та В.Н.Денисовим) й при написанні коментарів до нього. Основні ідеї дисертації викладені у дванадцяти публікаціях у збірниках наукових праць, матеріалів і тез конференцій.

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів (вісім підрозділів), висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи — 167 сторінок; список використаних джерел займає 19 сторінок.

ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі розкриваються сутність і стан наукової проблеми та її значущість, підстави і вихідні дані для розробки теми, обґрунтовується необхідність проведення дослідження й подається загальна характеристика дисертації.

Розділ перший — *“Становлення і розвиток міжнародного права охорони культурних цінностей”* — присвячений дослідженню історико-правового аспекту проблеми, а також характеристиці нормотворчої діяльності ЮНЕСКО у цій сфері.

З античних часів норми щодо охорони пам'яток пов'язувались передусім із нормами ведення війни; ця тенденція існувала до другої половини ХХ ст. Але ідеї захисту культурних цінностей до часів пізнього середньовіччя не стали міжнародним звичасм. Завдяки Альберіко Джентілі, Гуго Гроцію, Емеру де Ваттелю та іншим видатним юристам-міжнародникам, положення про захист культурних цінностей поступово стають частиною доктрини міжнародного права. З XVII й до першої третини ХІХ ст. (від договорів Вестфальського миру й до Віденського конгресу) почалося формування конвенційних норм охорони культурних цінностей.

Складання усталеного міжнародного звичаю щодо принципів обмеження руйнувань культурних об'єктів за відсутності військової необхідності й повернення цінностей, захоплених під час воєн, пов'язується із серединою ХІХ ст. Помітною віхою розвитку норм міжнародної охорони культурних цінностей стали Гаазькі Конвенції 1899 і 1907 рр., вони започаткували сучасне міжнародне гуманітарне право, складовою якого є захист культурних цінностей.

Початок якісно нового етапу в розвитку міжнародно-правового регулювання у сфері обмеження засобів ведення війни стосовно пам'яток припадає на межу 20-30-х років нашого століття і пов'язаний із Паризьким пактом про відмову від війни як засобу національної політики (Пакт Бріана-Келлога 1928 р.) і Міжнародним договором про захист художніх і наукових закладів та історичних пам'яток (що відомий як Пакт Реріха або Вашингтонський пакт 1935 р.). Останній втілює ідею беззастережного захисту всіх категорій пам'яток, якщо вони не використовуються у воєнних цілях, незалежно від місця розташування, державної належності, а також без огляду на т. з. “військову необхідність”.

Друга світова війна завдала страхотливих руйнувань та втрат культурній спадщині, показала недосконалість та неефективність наявних міжнародно-правових механізмів її охорони. Утворена у 1945 р. ЮНЕСКО, будучи особливим суб'єктом міжнародного права, здійснює у всесвітньому масштабі діяльність, частиною якої є створення нормативної основи міжнародно-правової охорони культурної спадщини. Втілення основних принципів та правил такого співробітництва, а також вплив на формування норм

внутрішнього права держав здійснюється на основі конвенцій, рекомендацій, декларацій, резолюцій, інших актів ЮНЕСКО, які мають різну юридичну природу і різний рівень обов'язковості. Особливе (і основне) місце за своїм значенням посідають Конвенції ЮНЕСКО. Сьогодні Конвенції ЮНЕСКО визнаються базовою частиною універсальної системи міжнародно-правового регулювання охорони культурної спадщини, вони є відкритими для приєднання і передбачають обов'язкове надання державами-учасницями інформації про виконання їх приписів.

Розділ другий — *“Конвенції ЮНЕСКО як основа міжнародного права охорони культурних цінностей”* — присвячений дослідженню правового змісту Конвенцій ЮНЕСКО 1954, 1970 та 1972 р.

Гаагська конвенція 1954 р. стала першим міжнародним договором універсального характеру, в якому об'єднано найважливіші, до того розпорошені по різних міжнародних угодах та існуючі у вигляді звичаїв та прецедентів норми, що передбачали захист пам'яток під час війни. Конвенція успадкувала важливі принципи Гаагських Конвенцій 1899 й 1907 рр. й Пакту Реріха, а також встановила нові підходи й правила. Процедура застосування Конвенції визначається її Виконавчим Регламентом; ряд питань, пов'язаних із поверненням культурних цінностей законним власникам урегульовано одноіменним із Конвенцією Протоколом.

Конвенція 1954 р. прямо передбачає застосування її положень у випадку “оголошення війни або всякого іншого збройного конфлікту” (п.1 Ст.18). Поряд із нормами, що набувають чинності і застосовуються Сторонами після початку бойових дій, Конвенція 1954 р. покладає на Сторони комплекс обов'язків, що мають виконуватися у мирний час.

У останні десятиріччя ХХ ст. знову особливо гостро постала проблема недостатньої ефективності міжнародного гуманітарного права, зокрема щодо захисту культурних цінностей. Для вдосконалення існуючих механізмів реалізації міжнародно-правових норм охорони культурних цінностей особливе значення мають норми Конвенції про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства (від 28.11.1968), Додаткових Протоколів I і II до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. про захист жертв війни (від 8.06.1977), а також розвиток принципів Конвенції 1954 р. в документах міжурядових конференцій, що проводилися під егідою ЮНЕСКО, у вираках Міжнародних трибуналів по Руанді й по Югославії у 90-х рр. тощо.

Питання боротьби із незаконним транскордонним переміщенням культурних цінностей регулюються Конвенцією 1970 р. Кожна держава, що визнала обов'язковість Конвенції, сама встановлює внутрішні норми щодо охорони культурних цінностей. Заходи внутрішнього характеру не регламентовані щодо способу, яким держава безпосередньо буде їх реалізовувати; відповідно, це є внутрішньою справою кожної держави й залежить від її відповідних умов та традицій.

Конвенція 1970 р. покладає на держави-учасниці ряд зобов'язань, що їх слід реалізовувати у міжнародній діяльності — зокрема, визнавати невід'ємне право кожної держави-учасниці класифікувати і оголошувати деякі культурні цінності невідчужуваними та сприяти поверненню заінтересованим державам таких цінностей у тому випадку, коли вони були раніше вивезені (п."d" Ст.13). Сьогодні завдяки розвитку принципів Конвенції 1970 р. можна ставити питання про формування міжнародно-правового звичаю щодо визнання права держав на культурні цінності, що походять з їх території.

У Конвенції 1972 р. закріплено зв'язок охорони культурної та природної спадщини мав вирішальний вплив на утвердження концепції "всесвітньої спадщини", значення якої далеко виходить за рамки політичних і географічних понять. Все більше поширюється визнання всесвітнього значення охорони культурної й природної спадщини, необхідності згаджених зусиль всіх держав на цьому терені. Преамбула Конвенції 1972 р. наголошує, що охорона культурної спадщини на національному рівні часто є недостатньою у зв'язку із величезними обсягами необхідних для її здійснення коштів та економічних, наукових і технічних ресурсів. Разом із цим обов'язок забезпечувати виявлення, охорону, збереження, популяризацію і передачу майбутнім поколінням культурної спадщини, яка перебуває на території певної держави, покладається, насамперед, на цю державу. На підставі положень Конвенції 1972 р. утворено "Комітет всесвітньої спадщини", який за зверненнями держав складає, поновлює і публікує "Список всесвітньої спадщини" й "Список спадщини, яка перебуває під загрозою". Внесення пам'ятки до одного із цих списків є підставою для надання їй координованої ЮНЕСКО міжнародної допомоги з боку держав та міжнародних організацій. У Списку всесвітньої спадщини Україну репрезентують нині Києво-Печерська Лавра та Софійський собор у Києві.

Норми Конвенції 1972 р. щодо культурної спадщини на міжнародному рівні знаходять подальший розвиток і втілення, насамперед, у двох формах. Одна з них є практичною і відбувається у вигляді здійснення програм з рятування культурної спадщини — міжнародних кампаній (таких, як кампанії з врятування Акрополя, пам'яток Нубії, Мальти, стародавніх міст Мавританії та ін.). Друга — теоретичною, власне розвитком принципів і положень Конвенції через їх втілення в інших міжнародних актах, насамперед, у документах ЮНЕСКО і міжурядових конференцій (наприклад, Підсумковому Акті та Рекомендаціях Всесвітньої конференції з питань політики в області культури (MONDIACULT), що відбулася в Мехіко у 1982 р.

У нормах Конвенції 1972 р. дуже вдало збалансовані повага до суверенітету держав та їх права на свою культурну спадщину і, з іншого боку, принцип спільної відповідальності людства за збереження всесвітньої спадщини. Але існують й певні прогалини, зокрема, недостатня увага до відповідальності держав за спричинення шкоди культурній спадщині інших народів і до превентивної протидії руйнівним чинникам.

Розділ третій — *“Реалізація норм та принципів Конвенцій ЮНЕСКО у внутрішньому правопорядку України та її договірних стосунках із сусідніми державами”* — присвячений дослідженню проблеми імплементації конвенційних норм ЮНЕСКО та їх застосуванню у практиці договірно-правового співробітництва нашої держави.

Актуальність реалізації норм Конвенцій ЮНЕСКО в пам'яткоохоронному законодавстві України, крім міжнародно-правових зобов'язань, зумовлена також рядом підстав внутрішнього характеру — зокрема, відсутністю концепції державної політики в цій сфері, а також застарілістю відповідного законодавства, яке складається переважно з актів, прийнятих у 70-80-і роки, за інших економічних та соціально-політичних умов. Вітчизняне законодавство до початку 90-х років ґрунтувалось на ідеологемі про співіснування в кожній національній культурі двох культур — демократичної та буржуазної. Зрозуміло, що це позначалося й на правовому регулюванні охорони пам'яток — в цій сфері не знаходило місця для втілення об'єктивних підходів.

Конституція 1996 р. закріпила загальнолюдські пріоритети в сфері охорони культурних цінностей. Але законотворення в цій галузі досі не набуло комплексного, системного характеру, воно

не підпорядковується єдиному узгодженому напрямку (який могли б визначити, наприклад, "Основи законодавства України про охорону культурної спадщини", про що вже наголошувалось вітчизняними правознавцями), не працює механізм реалізації пам'яткоохоронних правових приписів.

Наповнення внутрішнього аспекту реалізації норм Конвенцій ЮНЕСКО в Україні складають, по-перше — створення відповідної міжнародним вимогам системи законодавства, по-друге — побудова системи *спеціалізованих* державних органів, компетентних служб, які б опікувались пам'яткоохоронною справою. Сьогодні такими органами є Міністерство культури і мистецтв України, Державний комітет будівництва, архітектури та житлової політики України, Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України, Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України та Комісія з питань відтворення видатних пам'яток історії та культури при Президентові України, між якими розподілено єдину управлінську функцію охорони пам'яток.

Особливої уваги заслуговує стан справ із реалізацією в Україні приписів Гаагської Конвенції 1954 р. — саме тих, що передбачають ще у мирний час підготувати охорону культурних цінностей (Ст.3) й ввести відповідні положення до Статутів збройних сил, створити у військах служби охорони культурних цінностей тощо (Ст. 7). У військовому законодавстві ці аспекти не відображені. Поодинокі винятки, як видання у 1995-96 рр. двох довідників з міжнародного гуманітарного права для особового і командного складу Збройних Сил України, тільки підкреслюють серйозні проблеми на цьому напрямку, що очікують свого розв'язання.

Незадовільним в Україні є стан інформації про виконання Конвенцій ЮНЕСКО. Це стосується як зовнішнього (звітування перед ЮНЕСКО, обмін з країнами-учасницями), так і внутрішнього напрямів. Зауважимо, що досі відсутні *офіційні* переклади Конвенцій 1970 і 1972 рр., їх ратифікація у 1988 р. здійснювалася на підставі російських перекладів.

Прийняття у 1994-1995 рр. законів про архіви, музеї та бібліотеки показало, що в Україні поступово оформлюється концептуальне ставлення до пам'яток як до власності (власності особливо-го роду, яка має художню, культурну, наукову та іншу цінність), кожен із елементів якої має цілком конкретну вартість й визначені

способи правового захисту. Але норми вказаних законів не мають оформленого підзаконними актами механізму реалізації, а для прямої дії є надто розпливчастими. Аналіз інших нормативних актів, які регулюють відносини власності, дає підстави стверджувати, що й під час становлення ринкової економіки охорона пам'яток є сферою публічного інтересу. З огляду на об'єктивні обставини бачиться необхідним прийняття законів про охорону нерухомої культурної спадщини, про порядок ввезення, вивезення і повернення культурних цінностей. Важливою складовою вдосконалення нашого пам'яткоохоронного законодавства має стати апробований світовий досвід, відображений, зокрема, у Конвенціях ЮНЕСКО.

В силу історичних обставин численні реліквії українського народу перебувають нині на територіях інших країн. Впродовж 20-80-х рр. рухомі культурні цінності України більш або менш постійно "перетікали" до збірок Росії, багато пам'яток нерухомої культурної спадщини (особливо культових споруд) було знищено. Проблема культурних цінностей, переміщених під час другої світової війни, є на сьогодні надзвичайно гострою як в міжнародно-правовому, так і в політичному розумінні, вона привертає найширшу увагу не тільки дослідників, але й державних органів, відомих політиків тощо.

З огляду на це двостороннє і регіональне співробітництво України щодо культурних цінностей має один чітко визначений пріоритет: повернення в Україну національних культурних скарбів. Україною укладено ряд договорів (зокрема, з Німеччиною, Угорщиною, Польщею), що містять обов'язні зобов'язання щодо повернення культурних цінностей. Норми про спільну боротьбу із незаконним переміщенням культурних цінностей містяться у договорах України про дружбу і співробітництво (з Францією, Туреччиною, Казахстаном та іншими країнами).

Конвенції ЮНЕСКО не розв'язують всіх складних питань у сфері повернення культурних цінностей, але їх вплив (особливо Конвенції 1970 р. і Протоколу 1956 р.) полягає, насамперед, у формуванні усталеного принципу повернення, у широких межах можливого двостороннього співробітництва, яке допускається і заохочується зазначеними документами.

Україна згідно із приписами Конвенцій ЮНЕСКО несе також зобов'язання щодо участі у міжнародному культурному співробітництві з метою охорони всесвітньої культурної спадщини, надан-

ня міжнародної допомоги, обміну інформацією про виконання норм Конвенцій тощо. Загальна координація участі України у діяльності ЮНЕСКО, її структурах та заходах здійснюється утвореною Указом Президента від 9 листопада 1995 р. Національною комісією у справах ЮНЕСКО.

Виконання Україною зобов'язань по ратифікованих нею Конвенціях ЮНЕСКО буде сприяти не тільки збереженню національної культурної спадщини через забезпечення її відповідним потребам сьогодення правовим режимом, але й більш глибокому входженню нашої країни до світового процесу культурного співробітництва. Останнє є необхідним елементом визначення позиції у дво- і багатосторонніх переговорних процесах щодо повернення культурних цінностей і щодо інших аспектів участі у міжнародному культурному співробітництві, в т.ч. у міжнародних кампаніях ЮНЕСКО.

У висновках дисертації формулюються положення, які стали результатом аналізу становлення міжнародного права охорони культурних цінностей, нормативного масиву Конвенцій ЮНЕСКО про охорону культурних цінностей, відповідної практики держав, а також діяльності України з реалізації принципів та норм зазначених Конвенцій. Основними висновками є такі:

Конвенції ЮНЕСКО заклали підвалини формування нової галузі міжнародного права — права охорони культурних цінностей, яка має великий масив загальних і спеціальних норм, окремо визначений об'єкт та предмет регулювання;

Конвенції ЮНЕСКО нерозривно пов'язані зі всією системою міжнародного права з його загально визначеними принципами, з механізмами регулювання та вирішення суперечностей, з практикою укладання і реалізації двосторонніх договорів тощо;

завдяки Конвенціям ЮНЕСКО остаточного визнання набула ідея всесвітньої спадщини людства, яка одночасно не заперечує суверенітету держав над своїми пам'ятками; досягнення прийнятнього балансу між цими двома підходами є актуальним завданням міжнародного права;

назріла необхідність удосконалення існуючих міжнародних правил у сфері охорони культурних цінностей шляхом перегляду Конвенцій ЮНЕСКО, а не лише через укладання двосторонніх, регіональних та універсальних договорів, що містять більш радикальні норми і встановлюють більш жорсткі зобов'язання;

Конвенції ЮНЕСКО, крім охорони культурних цінностей у вузькому розумінні, мають значення для забезпечення реалізації загальноновизнаних прав людини та прав народів у культурній сфері, сприяють гуманізації міжнародних відносин;

окремо слід відзначити несформованість загальної концепції національних інтересів України для реалізації у зовнішній діяльності (в т.ч. договірно-правовій) щодо культурних цінностей, а у внутрішній діяльності — відсутність відповідних державних програм охорони пам'яток культури;

практика показала, що основний акцент у співробітництві держав щодо реституції культурних цінностей припадає на двосторонні стосунки (від переговорів до укладання договорів); при цьому державам слід керуватись визначеними Конвенціями ЮНЕСКО принципами і нормами;

виконання приписів Конвенції ЮНЕСКО буде сприяти загальному вдосконаленню пам'яткоохоронного законодавства, практичному збереженню і використанню пам'яток, а в результаті — якнайповнішій реалізації в Україні прав людини у сфері культури.

Основні положення дисертації були викладені автором, зокрема, в таких наукових публікаціях:

1. Про становлення міжнародного права охорони культурних цінностей // Правова держава: Щорічник наукових праць. Випуск сьомий/ Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. — К.: Наук. думка, 1996. — С. 270-278.

2. Культурна спадщина у відносинах власності. Вітчизняна практика і міжнародний досвід // Право власності в Україні в умовах ринкових відносин: Тези доповідей та наукових повідомлень науково-практичної конференції молодих юристів, Одеса 22-24 вересня 1995 р. — К., 1995. — С. 33-34.

3. До проблеми власності на пам'ятки історії та культури// Проблеми захисту і охорони культурної спадщини. Матеріали науково-практичної конференції. — К., 1995. — С. 5-6.

4. Деякі колізійні питання міжнародного права щодо культурних цінностей// Колізії у законодавстві України: проблеми теорії і практики. — К., 1996 — С.117-118.

5. Правове забезпечення балансу інтересів щодо культурної спадщини//Майбутнє правової системи Україн: тези доповідей та наукових повідомлень Міжнародної науково-практичної конфе-

ренції молодих юристів (15-16 березня 1996 р.). — К., 1996. — С.61-63.

6. Ратифікація Україною Конвенцій ЮНЕСКО про охорону культурних цінностей і проблеми національного пам'яткоохоронного законодавства//Ідеологія державотворення в Україні: історія і сучасність. Матеріали науково-практичної конференції. 22-23 листопада 1996 р. — К.: Генеза, 1997. — С.410-412.

7. До питання про охорону культурної спадщини у Конвенціях Ради Європи//Право та культура: теорія і практика. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 15-16 травня 1997 р. — К.: МП Леся, 1997. — С.153-156.

Максимов В.В. Правова охорона культурних цінностей у Конвенціях ЮНЕСКО. — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.11. — міжнародне право. — Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, Київ, 1997 р.

Дисертацію присвячено дослідженню становлення міжнародного права охорони культурних цінностей як нової галузі загального міжнародного права. Основну увагу приділено аналізу нормативного змісту Конвенцій ЮНЕСКО 1954, 1970, 1972 рр., які складають базис цієї галузі. Розглядається проблема реалізації принципів та норм вказаних Конвенцій ЮНЕСКО в законодавстві України про охорону пам'яток історії та культури, а також застосування цих принципів і норм у договірних стосунках України із сусідніми державами.

Ключові слова: Конвенції ЮНЕСКО, охорона культурних цінностей, реалізація норм міжнародного права в законодавстві України, договірні стосунки України.

Максимов В.В. Правовая охрана культурных ценностей в Конвенциях ЮНЕСКО. — Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.11. — международное право. — Институт государства и права им.В.М.Корецкого НАН Украины, Киев, 1997.

Диссертация посвящена исследованию становления и развития международного права охраны культурных ценностей как новой отрасли общего международного права. Основное внимание уделено анализу нормативного содержания Конвенций ЮНЕСКО 1954, 1970, 1972 гг., которые составляют базис этой отрасли. Рассматривается проблема реализации принципов и норм указанных Конвенций ЮНЕСКО в законодательстве Украины об охране памятников истории и культуры, а также применения этих принципов и норм в договорных отношениях Украины с соседними государствами.

Ключевые слова: Конвенции ЮНЕСКО, охрана культурных ценностей, реализация норм международного права в законодательстве Украины, договорные отношения Украины.

Maksimov V.V. The Legal Protection of the Cultural Property in the UNESCO Conventions. — Manuscript.

Thesis for obtaining a scientific degree of Candidate of Science (Law), speciality 12.00.11 — International Law. — V.M.Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Science of Ukraine, Kyiv, 1997.

The thesis is devoted to the study of formation and development of international law of the protection of cultural property as a new branch of general international law. The attention is mostly paid to the analysis of normative contents of 1954, 1970, 1972 UNESCO Conventions which constitute the basis of this branch. The realization of principles and norms of the said UNESCO Conventions in the legislation of Ukraine on the protection of historical and cultural monuments, as well as application of these principles and norms in Ukraine's treaty relations with neighbouring states.

Key words: UNESCO Conventions, protection of cultural property, realization of norms of international law in the legislation of Ukraine, Ukraine's treaty relations.

Підписано до друку 27.10.1997 р. Заказ № 38/10-97.
Обсяг 1 друк. арк. Формат 60 × 90/16. Тир. — 100.

Видавничий центр Інституту держави і права
ім. В.М.Корецького НАН України: Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

134567

AB 38.840